

Din Sosyolojisi Araştırmaları

E-ISSN: 2791-8998

Cilt/Volume: 3, Sayı/Issue: 4, Yıl/Year: 2023 (Nisan/April)

Sosyo-Mekânsal Bir Sistem Olarak Cami

Mosque as a Socio-Spatial System

Ömer Acar

Doktorant, 100/2000 YÖK Doktora Bursiyeri, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü /Afyonkarahisar, Türkiye

oacar8756@gmail.com / <https://orcid.org/0000-0003-4377-720X>

Makale Bilgisi – Article Information

Makale Türü/Article Type: Arařtırma Makalesi/ Research Article

Geliř Tarihi/Date Received: 14/03/2023

Kabul Tarihi/Date Accepted: 13/04/2023

Yayın Tarihi/Date Published: 20/04/2023

Atıf / Citation: Acar, Ömer. “Sosyo-Mekânsal Bir Sistem Olarak Cami”. *Din Sosyolojisi Araştırmaları* 3/4 (Nisan/April 2023) 111-125.

İntihal: Bu makale, intihal.net yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by intihal.net. No plagiarism detected.

CC BY-NC 4.0 | This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial License

Öz

Mekân tek yönlü etkileşimin aksine karşılıklı etkileşimler doğrultusunda canlılık kazanan ve kazandıran bir özelliğe sahiptir. Mekân sadece bir yer değildir, sosyal, ideolojik, kültürel ve siyasal gibi birçok alanı kapsamaktadır. Bu özellikler mekân tasavvurunu sabit olmaktan çıkararak daha geniş tahayyül kurulmasına neden olmuştur. Mekânlar medeniyetlerin değerlerine, inançlarına ve coğrafyalarına göre inşa edilmektedir. Bunlarla birlikte her medeniyetin en değerli unsuruna göre mekânların inşa edilmesi söz konusu olabilir. Mabetler ise buldukları toplumların birlik ve beraberliklerine katkı sunabilir. Mabetler ibadet ve sohbet edilen yeri geldiğinde eğitim verilen forum niteliğini taşımaktadır. Bu çalışma insan, mekân, medeniyet ve mabet bağlamından hareket ederek bu unsurların ilişkisine bir perspektif sunmaya çalışmıştır. Ayrıca İslam dinin dışında diğer dinlerinde mabetlerinin özellikleri ve işlevsellikleri ifade edilmeye çalışılmıştır. Örneğin mabetlerin toplumdaki konumuna, insanlar arasındaki etkileşime, bu çerçevede bakılmaya çalışılmıştır. Araştırmada literatür taraması yapılarak mabetler üzerine yazılan makale, kitap, ansiklopedi ve videolardan yararlanılmıştır. Yukarıda ifade edilenler çalışmanın önemini ve amacını da belirlemektedir. Sonuç olarak caminin toplumsal anlamda nasıl bir işlevi olduğu değerlendirilmesi yapılmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Mekân, Medeniyet, Cami.

Abstract

Contrary to one-way interaction, the space has a feature that gains and gains vitality in line with mutual interactions. Space is not just a place, it covers many areas such as social, ideological, cultural and political. These features have led to the establishment of a wider imagination by removing the idea of space from being fixed. Spaces are built according to the values, beliefs and geographies of civilizations. In addition to these, it may be possible to build spaces according to the most valuable element of each civilization. Temples can contribute to the unity and solidarity of the communities in which they are located. Temples are a forum where education is given when it comes to places of worship and conversation. This study tried to present a perspective on the relationship of these elements by moving from the context of human, space, civilization and temple. In addition, it has been tried to express the features and functionality of the temples in other religions other than Islam. For example, it has been tried to look at the position of the temples in the society and the interaction between people in this framework. In the research, literature review was made and articles, books, encyclopedias and videos written on the temples were used. The above mentioned also determine the importance and purpose of the study. As a result, it has been tried to evaluate what kind of social function the mosque has.

Key Words: Space, Civilization, Mosque

Giriş

Medeniyet asırlarca insanın yaptıklarının en büyük göstergesidir. Medeniyet, bir toplumun gelişmişliğini, kalıcılığını ve oluşturduğu yapıların tamamını temsil etmektedir. Medeniyet yerleşmenin, imar etmenin etkileyici unsurudur. Bundan dolayı her medeniyet yaşamı boyunca kendisine özgü mekânlar inşa etmiştir. Medeniyetlerin inançlarına, coğrafyalarına ve kültürlerine uygun şekilde oluşturdukları mekânlar toplanma, ibadet ve ticaret mekânı olarak da kullanılmıştır.

Medeniyetlerin kalıcı veya başat mekânlarına bakıldığında mabetler ile karşılaşmaktadır. Mabet, ibadet edilen mekândır. Ayrıca sosyalleşmenin alanı ve eğitim mekânı olarak da bilinmektedir. Birçok medeniyette ana mabetler şehirlerin merkezinde bulunmakta ve şehir mabede göre şe-

killenmektedir. Her medeniyetin kendisine özgü mabedi bulunmaktadır. Sümer, Babil ve Asurlular'da "Ziggurat", Eski Yunan'da "temenos", Roma'da "cella", Yahudilikte "sinagog", Hıristiyanlıkta "kilise", İslam'da "cami" mabet olarak kabul edilmektedir.

Her mabet, bulunduğu medeniyetin inancına göre şekillenmekte ve insanların tanrıya olan inançlarının yerine getirilmesi noktasında aracılık görevi üstlenmektedir. Mabetler, kendi medeniyetlerini en iyi yansıtan mekânlardır. İslam medeniyetinde mabet, cami olarak bilinmektedir. Camiler hem ibadet hem de ilim mekânı olarak bilinmektedir. Bu durumda cami birçok işleve sahiptir. İslam medeniyetinde ilk mabet Kâbe'dir. Bütün camiler Kâbe'ye bakmakta ve Kâbe gibi işlevi yerine getirmektedirler. İslam medeniyeti cami merkezli bir medeniyettir. Cami; Allah'a inancın, yaratılış gayesinin ve İslam medeniyetinin en büyük temsilidir.

Bu çalışmada insan, mekân ve medeniyet ilişkisine, mabet ve İslam medeniyetinde mabet başlıklarına yer verilmiştir. İfade edilen başlıklarla tarihsel süreç aktarılmış ve mabetlerin işlevselliğine, buldukları medeniyetlere etkisine ve medeniyetle olan etkileşimlerine değinilmiştir. Çalışmanın konusu bu doğrultuda oluşturulmuştur. Çalışmanın önemi farklı medeniyetlerde bulunan mabetler ve konumu hakkında bilgi vermektir. Ayrıca caminin İslam medeniyetinde toplumsal anlamda karşılığı ve nasıl bir sonuca sebep olduğu da çalışmanın asıl önemini oluşturmaktadır. Çalışmanın kaynakçası makale, kitap, tez ve ansiklopedi kaynaklarından oluşmaktadır.

Çalışma dört başlıktan oluşmaktadır. Her başlığın birbiriyle ilişkili ve uyumlu olmasına dikkat edilmeye çalışılmıştır. Sonuç olarak caminin toplumda birlik duygusuna, sosyal süreçlere neden olduğu ve caminin bir mabet olarak işlevselliğinin toplumla karşılıklı bir etkileşimde olduğuna varılmıştır.

1. İnsan, Mekân ve Medeniyet İlişkisi

İnsan hem mimar hem sanatçıdır. Mimar ve sanatçı olan insan yeryüzünün şekillendirilmesinde tasarımı ve estetiği, onarımı ve ihtişamı, yenilemeyi ve güzellik kazandırmayı bir arada işlemektedir. Bundan dolayı insan yaratıldığı dünyadan bağımsız bir varlık değildir. Dünyanın yaratılışında çirkin ve güzel, görkem ve sadelik, ölüm ve yaşam, iyi ve güzel bir aradadır. İnsan kendisiyle birlikte var olan zaman, mekân, mimari, medeniyet ve kent gibi şeylerden ayrı düşünülemez. Bu noktada insanla birlikte var olan unsurlar hem insanı etkilemekte hem de insandan etkilenmektedir.

İnsan var olduğundan beri mekânlar inşa etmekte ve bu mekânlar aracılığıyla oluşturduğu medeniyetini temsil etmektedir. Medeniyetini kuşaklar boyunca da taşımaktadır. Bundan dolayı insan, mekân ve medeniyet karşılıklı bir ilişki içerisinde.

Mekâna yüklenen anlamın dönemselsel olarak değiştiği görülür. Mesela kozmonotların başarılarından ve gezegenler arası füzelerden sonra, mekân istisnasız “moda” haline dönüşmüştü. Mekân “falancanın mekânı, filancanın mekânı, resim, heykel ve müzik mekânı olarak farklı şekillerde nitelendirilmiştir. Ancak insanların ve kitlelerin birçoğu bu kelimedenden mekânı sadece kozmik mesafeler olarak anlıyordu.” Geleneksel anlayışta mekân, matematikten, geometriden ve teoremlerinden, bundan dolayı bir soyutlamadan, içerikten başka bir şeyi çokta anımsatmıyordu.¹ Mekân tek biçimli tasavvurlarla açıklanabilecek bir olgu değildir. Bir anlam yüklenerek sınırlı bir alanda mekân tasavvuru yapılmaktaydı. Ancak mekân anlam olarak, “teklik(ler)” ile nitelendirilecek bir alan değildir.

Felsefe alanında ise mekân genellikle küçümseyordu ve diğer bölümler arasında bir bölüm olarak değerlendirilmekteydi. Kimi zaman ise tüm yanılsamalar ve yanlışlar mekâna yüklenmekteydi. Mekâna dair bu nitelendirilmelerle birlikte, mekân ile ilgilenen bölümler ise mekânı coğrafı, sosyolojik, tarihsel gibi basitleştirilmiş yöntemsel esaslara göre parçalara ayırıyorlardı.² Ancak mekânı küçümseyerek yanlışların, yanılsamaların ve özel bir alanın (sosyoloji, tarih vb.) hükmü altındaymış gibi değerlendirmemek gerekmektedir. Çünkü mekân tek bir yapı, alan veya her şeyin kötüsü değildir. Bu noktada mekâna dair ilk anlayışların aksine “mekân günümüz toplumlarının anlaşılması ve dönüştürülmesinde asıl önemli olandır.” Mekân farklı disiplinlerin bir noktada birleşmesiyle birlikte disiplinler arası parçalanmanın sorgulanması noktasında da bir platform haline dönüşmektedir.³

Mekân ile ilgili araştırmalar yapıldığında genel olarak yer ile olan ilişkisine yönelik tanımlamalar veya açıklamalar yapılmaktadır. Ancak mekân ile yerin ilk olarak ne olduklarının bilinmesi ve mekânın özelliklerinin yerden ayrı bir anlam taşıdığını ifade etmek gerekmektedir. Mekân, “yer ve çevre olmanın dışında yani fiziki bir tanımlamanın ve sınırlamanın yanında psikolojik, sosyal, ideolojik, kültürel, siyasal ve ekonomik anlamları da içerir. Mekân, insani olan bütün eylemlerin gerçekleşme ortamıdır.”⁴ Bu yüzden mekân, bir canlılık kazanmaktadır. Mekânın canlılığı değişim ve dönüşüme açık olduğunu da göstermektedir. Çünkü insanın ilerlemesiyle birlikte bir değişim ve dönüşüm meydana gelmektedir. Mekân sürekli değişebilen karmaşık bir kültürel ve entelektüel yapı olarak görülebilir.⁵

¹ Henri Lefebvre, *Mekânın Üretimi*, çev. Işık Ergüden (İstanbul: Sel Yayınları, 2020), 21.

² Lefebvre, *Mekânın Üretimi*, 21.

³ İhsan Çetin, *Geçekondunun Mekân Sosyolojisi İzmir Araştırması* (İstanbul: Yaba Yayınları, 2012), 71.

⁴ Mehmet Karakaş (ed.), *Kent, Mekân ve Toplum* (Ankara: Tezkire Yayıncılık, 2019), 17; Hasan Taşçı, *Şehir, Mekân, Meydan* (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2014), 69.

⁵ Köksal Alver, *Siteril Hayatlar* (Ankara: Hece Yayınları, 2010), 19.

Mekân Arapçadan dilimize geçen ve “kevn” yani olmak kökünden türeyen bir kelimedir. Genellikle “oturulan yer anlamında kullanılmakla birlikte bulunulan çevre, ortam, yaşanan dünya ve kâinat” anlamlarını da içermektedir.⁶ Mekân tamamen “insani, kültürel ve toplumsal bir kategoridir.” Mekân genel olarak belirli bir etkiyle ya da tek başına genel etkiler taşıyamaz. Çünkü mekân toplumsal olandan ayrılamaz.⁷

Mekân, bir şeyleri üretmek, tüketmek, imar etmek gibi birçok işleve sahiptir. Ayrıca mekân insanların bir arada olduğu, ilişkiler örüntüsü etrafında şekillendiği bir sosyal ortam olarak da bilinmektedir.⁸ Mekân sadece tek yönlü fiziksel bir yapıya sahip değildir. İlişkiler örüntüsüyle şekillendirilmiş ve şekillendirmiş karşılıklı sosyal bir ağdır. Mekân yalnızca çevresel ve mimari bir kaygı, nesne ve hareketlerimizle ele geçirilmeyi bekleyen ve bizden bağımsız bir şey değildir. “Mekân değerlerimize, inançlarımıza, anlatılarımıza ve stratejilerimize nüfuz eden bir parçamızdır.”⁹ Bunlara istinaden denilebilir ki, insan ile ilişki halinde olan mekânın en belirgin özelliği değer yüklü olmasıdır. Mekân bu noktada değerden, dünya bakış açısından, hayat biçiminden bağımsız değildir.

Mekânın başka bir özelliği ise kimliğin şekillenmesine neden olmasıdır. Ayrıca mekân, kültürel göstergelerdir. Her kültür kendisini imar ettiği, oluşturmaya çalıştığı yapılar ile var etmek ve göstermek istemektedir. Örneğin, yapılan binalar, camiler, kiliseler, evler o kültürün değerinin yansımasıdır. Bundan dolayı denilebilir ki “mekân bir aynadır ve yansıtır”.¹⁰ Farklı mekânlarda farklı şekillerin ortaya çıktığı ve farklı sonuçlara yol açtığı kabullenildiğinde mekânın önemi kavranmış olacaktır.¹¹ Mekâna dokunuş farklı kültürün, coğrafyanın, yaşam tarzının, dünyaya bakış açısının yansımasıdır. Mekânın tanımı ve işlevselliği yani sosyo- mekânsal özellikleri ifade edildikten sonra medeniyet kavramına da bakmak gerekmektedir.

Medeniyet, “Medine’den” türer. Medine şehir, medeni ise şehirli anlamına gelmektedir. Uzun zamandan beri var olan uygarlık ise civitastan kökünden türeyerek, “uygar ve uygarlaştırmak” kelimelerinden esinlenerek oluşturulmuştur. Medeniyet ve uygarlık kelimelerinin kullanımlarında

⁶ Şenol Göka, *İnsan ve Mekân* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2001), 8.

⁷ John Urry, *Mekânları Tüketmek*, çev. Rahmi, G. Ögdü (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2018), 106.

⁸ Alver, *Siteril Hayatlar*, 19-20.

⁹ Simon O’Meara, *Mekân ve Müslüman Şehir Hayatı Fas Labirent Sınırlarında*, çev. Hatice Orman Topçu (İstanbul: Açılım Kitap, 2014), 23.

¹⁰ Köksal Alver, “Mekânda Görünen,” *Eskiye Dergisi* 11 (2008), 22-23.

¹¹ Oğuz Işık, “Değişen Toplum/ Mekân Kavrayışları: Mekânın Politikleşmesi, Politikanın Mekânsallaşması,” *Toplum ve Bilim* 7/38 (1994), 64-65.

keskin farklar olmamasına rağmen uygarlık Batılı, “medeniyet” ise Doğulu yaklaşımlarda görülmektedir.¹² Medeniyet ve uygarlık kavramlarına Batılı ve Doğulu yaklaşımların olduğunu belirtmek birbirine zıt iki kavram olduğu anlamını taşımamaktadır. Medeniyet ve uygarlık kavramlarının kullanılmasını kavramsal çeşitlilik ve zenginlik olarak değerlendirmek gerekmektedir.

Medeniyet bir toplumun gelişmişliğini, yerleşimini, oluşturduğu yapıların tamamını temsil etmektedir. Bu noktada toplumlar medeniyetlerini gösterebilmek, yaşatabilmek için buldukları mekânları şekillendirip dönüştürmektedirler. Mekânın değişim ve dönüşümü, medeniyetin kendisine özgü değerlerin yaşamını ve devamını sağlamaktadır. Her mekân bulunduğu medeniyetin etkisi altında şekillenmekte ve etkisi altında olduğu medeniyetin de taşıyıcı bir unsuru olmaktadır. Bu durumda medeniyet mekân ile karşılıklı olarak birbirini etkilemektedir. Bu etkilerin aktörü ise insandır.

2. İlk Mabetlerin Ortaya Çıkışı

Mabet özü gereği kutsal mekân anlayışına sahiptir. Bazı ağaç ya da taşlarla kutsal kişilere ait olan nesnelere yer edindiği kabirler ve mağaralar kutsal olarak görülüyordu. Buralarda kurban bağışı ve çeşitli tapınma ritüelleri icra ediliyordu. Göçebelerin sabit mabet yerine saygı gösterdikleri mekânları ve yolculukları esnasında kendileriyle götürdükleri çadırları vardı. İlk dönemlerde tanrı ya da tanrılar için kalıcı bir mekân inşa edilmeden, yalnızca belli bir tanrının betimlenmesi ve bir sunağın bulunduğu açık alan kutsal bir yer olarak kabul edilip tapınak olarak kullanılmaktaydı. Bağimsız mabetlerin bilinmediği alanlarda kişilere ya da yerleşim merkezine ait olan evler de mabet görevini¹³ üstleniyordu.

Sümerler, yaratılışlarının amacını ilahlara kurban sunmak ve mabet yapmak olarak gördüklerinden mabetler inşa etmişlerdir. Bundan dolayı tüm mabetlerde bir iç oda ve kurban sunmak üzere bir mezbah yer almaktaydı. Babil ve Asurlular’ da mabedin iç kısmında bulunan tanrı heykeli onun bulunduğu alandaki varlığını simgelemekteydi. Sümer, Babil ve Asurlular’ da alışık olmayan mabetlere bitişik “Ziggurat” olarak nitelendirilen mabet kuleleri bulunmaktaydı. Tanrı adına yapılmış tuğlalardan oluşan Zigguratlar’da, tanrıya ayrılmış ve içinde tanrının görünümünün bulunduğu

¹² Alver, *Siteril Hayatlar*, 38; Hasan Taşçı, *Bir Hayat Tarzı Olarak Şehir, Mekân, Meydan* (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2014), 32; Fernand Braudel, *Uygarlıkların Grameri*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay (Ankara: İmge Kitabevi, 2001), 32.

¹³ Ahmet Güç, “Mabet”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003) 27/276.

bir oda vardı. Zigguratların asıl amacı tanrıyı insanlara yaklaştırmaktı.¹⁴ Ayrıca Zigguratlar ibadethane olmasıyla birlikte “eğitim kurumu, gözlem evi özellikleriyle din-medeniyet ilişkisinin” bir örneğini oluşturmaktadır.¹⁵

Eski Yunan mabetleri “temenos” adı verilen açık alanlardan oluşmaktaydı. Eski Yunan mabetlerinde bir giriş odası ve yakılan takdimeler için mabedin dışında, kansız takdimeler için de mabedin içinde bir mezbah ve en içte ilahın tasvirinin yer aldığı dikdörtgen şeklinde bir oda vardı. İbadetler mabedin dışında gerçekleştirilmekteydi ve yılda bir iki defa açılırdı. Roma mabedi ise büyük ölçüde, Yunan mabetlerinin benzeri olup asıl olarak tanrıya takdimelerin ikram edildiği bir ev işlevi görüyordu. Romalıların mabetlerinde tanrının heykelinin konulduğu, “cella” adı verilen iç odaya fazlaca itina gösterilirdi. Ayrıca mabetler politika amaçlı kullanılırdı ve mabet hizmetlerini kral adına sorumlu rahipler¹⁶ sağlamaktaydı.

Yahudilikte ibadet; mabet merkezlidir. Bu mabet ilahi üç dinin merkezinde bulunan Kudüs şehrinde yer almaktadır.¹⁷ Bundan dolayı “Yahudilikte mabet ilahidir, vahiy ürünüdür ve Tanrı’nın emri gereğidir. Çünkü Yahudi Kutsal kitabında mabet; “Rabbın evi, Tanrı’nın evi” şeklinde Yahve’nin isteği üzerine Hz. Süleyman tarafından inşa edilmiştir”.¹⁸ Hz. Süleyman’ın inşa ettiği mabet Yahudiler için çok önemli bir mekân olarak görülmekteydi. Ancak Yahudiler sürgün yıllarında Süleyman Mabedinden ayrı kalmışlardır. Bu durum sonraları bu mabedi örnek alarak “sinagog” ve havralar yapmalarına neden olmuştur.¹⁹ Sinagoglar, Tanrı’nın evi olarak bilinmektedir. Resim ve heykel gibi figürler şirk sayıldığı için sinagogda yer almamaktadır.²⁰ Sinagog Yahudiler için önemli bir kutsal mekân olarak bilinmektedir. Bu mekân Yahudilerin tanrıya karşı olan sorumluluklarını yerine getirmelerine aracı olmaktadır.

Başka bir inanın mabedi olarak kabul edilen bir mekân da kilisedir. Kilise, Yunanca “Ekklesia” (Latince Ecclesia) kelimesinden türemiştir. Ekklesia kelimesi dini anlamda kullanılmadan önce yasal olarak sivil haklar toplantısını (meclisi) belirtmek için kullanılmıştır. Yunanca’da Ekklesia kelimesinin, özel davetiyeli toplantı (meclis), özel iş ya da bir hedef için toplumun dışına çağrılmış

¹⁴ Güç, “Mabet” 27/276.

¹⁵ Mehmet Özmenli, “Tapınak Medeniyet İlişkisi,” *Turkish Studies* 9/10 (2014), 1288.

¹⁶ Güç, “Mabet”, 27/277.

¹⁷ Barışcan İnik, *Medine Şehri Bağlamında Şehir-Mezar- Ma’bed İlişkisi (b.1-41 / m.622-661)*, (Adana, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 10.

¹⁸ Mazhar Murat Yemenlioğlu, *Dinler Tarihi* (İstanbul: Gelenek Yayıncılık Tasavvuf Kitaplığı, 2017), 257.

¹⁹ İnik, *Medine Şehri Bağlamında Şehir-Mezar- Ma’bed İlişkisi (b.1-41 / m.622-661)*, 11.

²⁰ Yemenlioğlu, *Dinler Tarihi*, 258-259.

topluluk anlamında kullanılmıştır. Ekklesia, ayrıca Eski Yunanistan'da bir şehirde yaşayan vatandaşların meclisine (halk meclisine) verilen bir addır.²¹ Meclis ve cemaat anlamında olan kilise, daha sonra ibadet yeri anlamı kazanmıştır. Bu nedenle Hıristiyanların mabedi kilise olarak kabul edilmiştir. Kilise Hıristiyan inancında önemli bir yere sahiptir. Çünkü kilise kutsal ruh ile ilişkilidir. Bu “kutsal ruh Mesih-İsa ve onun manevi varlığıyla bağlantılıdır.”²² Kilise Mesih-İsa ile anlam bulmaktadır.

İslam inancında ibadet yerleri için kullanılan kelime “mescit”tir. Mescit kelimesi Allah'a ayrılan tüm ibadet yerleri için kullanılmaktadır. Mescit kavramı dışında diğer bir ibadet mekânı olarak da cami bilinmektedir. Ancak cami kelimesi Kur'an'da, hadislerde ve ilk tarihi kaynaklarda yer almamaktadır. “Hz Muhammed döneminde ve ondan sonraki dönemlerde vakit namazlarının yanında özellikle Cuma namazı kılınan yerlere cami ya da el-mescidül- cami denilmekteydi. Yalnızca vakit namazlarının kılındığı yer ise mescit olarak ifade edilmekteydi”. Cami kelimesinin asıl olarak Osmanlı Türkçesi'ne ait olduğu belirtilmektedir. İslam toplumunda ibadet yerleri için kullanılan kelimelerden birisi de “musalla ya da namazgâhtır”.²³

İslam dini mabet merkezli bir yapıya sahiptir. Bununla birlikte İslam inancında inşa edilmiş ilk mabet “Kâbe” olarak bilinmektedir.²⁴ Kur'an bu durumu Al-i İmran süresinin 96. Ayetinde şu şekilde ifade etmektedir. “Gerçek şu ki, insanlar için yapılmış olan ilk ev, âlemlere bir hidayet ve bir bereket kaynağı olan Mekke'deki evdir.” Bu ayet Kâbe'nin ilk mabet olduğunu ve asırlarca saygınlığını koruduğunu²⁵ belirtmektedir. Ayrıca Mescidi Aksa, Mescidi Nebi(Nebevi), Kâbe ile birlikte kabul edilen kutsal mabetlerdir. İslam inancında mabet konusuna bir sonraki başlıkta detaylı bir şekilde inceleneceğinden dolayı burada sadece mescit, cami ve İslam inancında ilk mabetin ne olduğu belirtilmiştir.

3. Mabet

Manevi bir değer olan din insanlık tarihi boyunca varlığını devam ettirmiştir. İnsan ve toplum onunla değer bulmakta ve buldukları bu değeri asırlar boyunca taşımaktadır. İnsanlık dinle elde ettiği değerini inşa ettiği mekânlar çerçevesinde inancıyla şekillendirmiş ve şekillendirmeye devam etmektedir. İnsanın mekânları, inançları noktasında şekillendirmesi dinin insanlıkla güçlü bağlarının

²¹ İsmet Eşmeli, “Hıristiyanlık Tarihinde Kilise Ve Kilise İçin Kullanılan Metaforlar”, *Turkish Studies* 9/5(2014), 953-966.

²² Yemenlioğlu, *Dinler Tarihi*, 144-145.

²³ Güç, “Mabet”, 27/279.

²⁴ İnik, *Medine Şehri Bağlamında Şehir-Mezar- Ma'bed İlişkisi (b.1-41 / m.622-661)*, 11.

²⁵ Diyanet İşleri Başkanlığı, “*Kur'an-ı Kerim*” (Erişim 18 Kasım 2021).

olduğunu ve diğer unsurların (ekonomi, siyaset vb.) dışında daha etkili olduğunu göstermektedir. Mekân, insanın dokunuşu ile ruh kazanmakta ve bir yaşam bulmaktadır. Mekânın yaşam bulması aslında medeniyet ile ilişkilidir. “Şurası bir gerçek ki, medeniyetin maddi cepheleri kentlerde meydana gelmektedir.”²⁶

Din kendisini en iyi mimari eserleriyle kent mekânlarında göstermektedir. Musevi sinagoglarının, Hıristiyan kiliselerinin ve İslam camilerinin en güzelleri hep kentlerde yer edinmektedir.²⁷ İnsanlık kentlerde oluşturduğu mekânlar ile medeniyetlerini temsil etmekte ve varlıklarını devam ettirmektedir. Bu noktada medeniyetler kalıcı ve geçici olmak üzere iki mekân tipi oluşturmaktadır. Geçici mekânlar ev gibi mekânlar iken, kalıcı mekânlar genellikle mabetler veya dini nitelik taşıyan mekânlardır.

Mabet, “Arapça ibadet mastarından türetilen, ibadet edilen yer, ibadethane, ibadete ait bina” anlamına gelmektedir. Mabet bir dine mensup olan kişilerin belli zamanlarda toplu ya da bireysel bir şekilde ibadet etmeleri için inşa edilmiş özel bir mekândır. Batı dillerinde mabet “Temple” terimine karşılık gelmektedir. Temple köken olarak Latince “Templum” kelimesinden türemiştir. Bu terim başlangıçta kuşların uçuşunu gözlemleyebilmek için kullanılan dikdörtgen şeklindeki yerleri belirtmekteydi. Ancak daha sonra “belli bir iş için ayrılmış özel mekân ve Tanrı'nın evi manasını kazanmıştır.” Başka dillerde mabet çeşitli terimlerle ifade edilmiştir. Yunanca'da “temenos” Tanrı'ya ayrılan kutsal yer, “Sümerce” de ise mabet karşılığı büyük ev anlamındaki “e-kalden gelen ekallu ile ekurru” kelimeleri²⁸ kullanılmaktadır.

Bütün dinlerin kendilerine ait ibadet mekânlarını ifade ettikleri terimleri mevcuttur. İbadet edilen mekânı karşılamak için kullanılan tüm terimler mabet kavramının karşılığı olmaktadır. Mabet farklı kelimelerle ifade edilmiş olsa da içerik olarak “topluya ibadet edilen yer” anlamında kullanılmaktadır.²⁹ Her dinin kendisine ait bir ifade ile mabedi isimlendirmesi, mabet mekânına yükledikleri anlamdan ve inandıkları dinin yapısından kaynaklanmaktadır. Mabetlerin şekli ve işlevleri toplumların tanrı tahayyüllerine ve yer edindikleri coğrafyaya göre farklılık göstermektedir.³⁰ Mabetler asırlarca şehrin kuruluşunu belirleyen en önemli etken olmuştur³¹.

²⁶ Özmenli, “Tapınak Medeniyet İlişkisi”, 1281- 1292.

²⁷ Özmenli, “Tapınak Medeniyet İlişkisi”, 1283.

²⁸ Güç, “Mabet”, 27/276-280.

²⁹ Muhammet Durur, *Kur'an'da Mabedler Ve Fonksiyonları*. (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 15.

³⁰ İnik, *Medine Şehri Bağlamında Şehir-Mezar- Ma'bed İlişkisi (b.1-41 / m.622-661)*, 10.

³¹ Düccane Cündioğlu, *Şehir ve Bellek, Marmara Belediyeler Birliği Şehir Politikaları Merkezi* (Erişim 20 Kasım 2021).

Mabetler doğu ve batı toplumlarında yerleşim bölgesinin en üst yerine inşa edilirdi. Mabet kalıcılığı, yaşam ise geçici olan durumu temsil etmekteydi. Mabetler şehir içerisinde görkemli şekilde yapılmaktadır. Örneğin Yunan'da tapınak en üstte yer almaktadır. Agora ise en aşağıdadır; yaşam agoradadır. Ölüm ise mabette yer almaktadır. Çünkü ölüm kalıcıdır. Bundan dolayı en yükseğe yapılmaktadır. Mabetin göğe doğru yükselmesi ezeli olanı temsil etmektedir. Mabetler göğün simülasyonudur. Tüm mabetler incelendiğinde hepsi bu şekilde yapılmaktadır. Mabetlerin bu şekilde inşa edilmesi iki özelliğinden kaynaklanmaktadır. Birincisi merkezi olması, ikincisi ise anıtsal olmasıdır. Bu durumda geçici olan kalıcı olandan her zaman şifa, adalet ve yardım beklemektedir.³²

Mabet, aynı zamanda kimlik, iktidar ve siyaset ile ilişkili bir mekândır. Mabetin siyaset ile bağlantılı olması yöneticiler ile ilişkilidir. Örneğin caminin minareleri kişinin hanedan üyesi olup olmadığına göre değişmektedir. Eğer caminin minaresi tek ise hanedan üyesi olmadığına kanıtıdır. Siyasi kişiler adına cami yapılıyorsa onların mezarları da oraya yapılmaktadır.³³ Mabetin iktidar ile ilişkisine bakıldığında, anıtsal dini mimari yapıların sadece inananların ibadet yeri olarak düşünülmediği anlaşılmaktadır. Bir kimlik taşıyıcısı olan mabet bulunduğu medeniyeti temsil etmektedir. Yapılış tarzı, estetiği, mimarisi ait olduğu medeniyeti yansıtmaktadır. Alver'in³⁴ ifadesi ile "mekân bir aynadır ve yansıtır." Mabet de mekânsal bir özellik taşıdığı için ait olduğu medeniyetin aynasıdır ve o medeniyeti yansıtmaktadır. Mabetler, siyasi ve kimliksel karakteristiğe sahip oldukları gibi buldukları medeniyetlerin evren görüşü hakkında da bilgi vermektedir. Örneğin Osmanlı mabetlerine bakıldığında dokuz veya on kubbe vardır. Bu kubbelerin sayıları astronomi ile ilişkilidir.³⁵ Mabetler inşa edildiğinde bulunduğu dönemin bilimini, kimliğini, siyasi görüşünü, eğitimini yansıtmaktadır.

4. İslam Medeniyetinde Mabet

İslam dini kırsal kültür değil, bir şehir kültürüdür. İslam şehirde gelişmiştir ve bir şehirden başka bir şehre geçmesi (Mekke'den Medine'ye intikali) dinin karakterini, takvimini belirlemiştir. İslam dini insanlık tarihinin müstesna bir yapısıdır. Bundan dolayı İslam şehrinin iki özelliğiyle idrak edileceği ifade edilmektedir. Birincisinin etkin olan iradenin görünmemesi, ikincisi ise "kendiliğinden oluşmuş bir güzellik olması."³⁶ İslam şehirleri Allah'ın istediği gibi bir şehir olma gayretinde

³² Dücane Cündioğlu, *Şehir ve Mabet-Şehir Konuşmaları II. Marmara Belediyeler Birliği Şehir Politikaları Merkezi* (Erişim 20 Kasım 2021).

³³ Cündioğlu, *Şehir ve Mabet-Şehir Konuşmaları II. Marmara Belediyeler Birliği Şehir Politikaları Merkezi* (Erişim 20 Kasım 2021).

³⁴ Alver, "Mekânda Görünen", 23.

³⁵ Cündioğlu, *Şehir ve Mabet-Şehir Konuşmaları II. Marmara Belediyeler Birliği Şehir Politikaları Merkezi* (Erişim 20 Kasım 2021).

³⁶ Turgut Cansever, *İslam'da Şehir ve Mimari* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2013), 97-114.

olmuştur. Bundan dolayı Allah'ın yarattığı her şeyin güzelliğine inanan Müslüman, tevhidi bir yönelimle idrak edilmesini, temin ettiği değerler yapısı içerisinde her şeyi olduğu yere yerleştirerek bir güzelliğe ulaşılmasını amaç edinmektedir. İslam kültürünün meydana getirdiği tüm ürünlerde yaradılışın ilahi irade vücut bulmuş yapısal özelliğini inkâr etmek, değiştirmek ve çiğnemek³⁷ mümkün değildir. İslam medeniyetinin şehir ve şehirciliği cami merkezlidir. Toplumun önde gelen kişileri ve devlet büyükleri, şehrin merkezi yerine kendi adlarına külliye tarzında camiler yaptırmışlardır. Günlük yaşam inşa edilen bu camilerin etrafında şekillenmiş, pazar, ticarethaneler caminin yakınına dizilirken hamam, kütüphane, aşevi gibi mekânlar da caminin hemen etrafında hizmet vermiştir.³⁸

İslam dininde ilk mabedin Kâbe olduğundan bahsedilmişti. Kâbe hakkında Garaudy şöyle demektedir: Kâbe “dört ufkun kavşağındaki o taş kristaldir. Küp şeklindeki bu binanın cepheleri dört ana yöne bakmaktadır. Sabit bir kutuptur ve İslam inancının bütün hareketlerinin kalbidir.” Bütün camilerin kibleleri Kâbe’ye doğrudur. Putlara yer vermeyen bu mabedin içi boş oluşu da yine Allah’a erişmek isteyen bir ruhu simgelemektedir.³⁹

Camiler/ sıradan bir mekân değildir. İslam dini için önemli bir semboldür. Cami birçok boyutu birçok yönü ve içeriği olan bir anlama sahiptir.⁴⁰ Cami'nin fonksiyonel çeşitliliği sadece ibadet mekânı olarak kullanılmadığını göstermektedir.

Cami'nin çok boyutlu olmasını, kullanım açısından birçok özelliğe sahip olmasını Mescit-i Nebevi ile örneklendirmek daha doğru olacaktır. Çünkü Mescit-i Nebevi, Hz. Peygamber tarafından bizzat inşa edilmiş ilk mabettir. Bundan dolayı İslam toplumunda ibadet çok önemli bir yere sahiptir. Mescit-i Nebevi ibadet etmenin ötesinde eğitim ve öğretim gibi bazı önemli işleri de üstlenmiştir. Ayrıca kültür merkezi, danışma meclisi, misafırhane, hazine, hapisane ve siyasi konuların konuşulduğu bir forum olarak da kullanılmaktaydı.⁴¹

Mescid-i Nebiden başka eğitim öğretim amacıyla kullanılan başka camiler de vardı. Bunlar Mescidü'l Cami, Ulu Cami, Büyük Cami'dir. Bu camilerde Mescid-i Nebevi gibi eğitim ve öğretim merkezleri olma özelliğini taşımaktadırlar.⁴² İslam medeniyetinde yer alan camileri ilim meclisleri

³⁷ Turgut Cansever, *Kubbeyi Yere Koymamak* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2013), 150.

³⁸ Yaşar Yiğit, “Mabet ve Mektep Olarak Camilerimiz”, *Cami Yazıları* (Ankara: DİB Yayınları, 2012), 98.

³⁹ Roger Garaudy, *İslam'ın Aynası Camiler*, çev. Cemal Aydın (İstanbul: Vakıf Yayınları, 2014), 67.

⁴⁰ Asife Ünal, “Dinler Tarihi Açısından Alevilik-Bektaşılık İbadet ve Cemevleri Üzerine Bir Deneme”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/2 (2010), 151-176.

⁴¹ Nesimi Yazıcı, “Bir Eğitim ve Öğretim Kurumu Olarak Cami”, *Cami Yazıları* (Ankara: DİB Yayınları, 2012), 21-22; Yılmaz Can, *İslam Şehirlerinin Fiziki Yapısı* (Ankara: TDV Yayınları, 1995), 108.

⁴² Yazıcı, “Bir Eğitim ve Öğretim Kurumu Olarak Cami”, 30.

olarak düşünebiliriz. Ayrıca bu mekânlar bir toplumun birlik şuurunun oluşmasını ve bu şuur yoluyla ilahi öğretiye sadık bir toplumun inşa edilmesinin de merkezleri olmuşlardır. Bu kadim medeniyette camiler “ben “in, “bize, “biz ”in, “bire dönüştüğü mekânlardır”⁴³

İslam medeniyetinin mabetlerinde eğitim ve öğretime önem vermesi veya kendi medeniyetinin bulunduğu her yerde bu faaliyetlere imkân tanınması onun özündeki işlevselliğinden kaynaklanmaktadır. Çünkü “İslam şehir formlarında imajı ortaya çıkaran işlevdir”.⁴⁴ Bu noktada İslamiyet’in asıl amacının insanı yücelterek onu barbarlıktan ve ilkellikten çıkararak uygarlığa yükseltmek tir. İslam dininin bu gayesi medeniyet dini olduğunu da kanıtlamaktadır. Ayrıca mabet ve mektep mekânlarının işlevsellikleri, medeni yaşamın gelişmesini ve medeniyet kurumlarında eğitilmiş uygar insanların yetişmesini sağlamıştır.⁴⁵

Sonuç

İnsanlar yaşadığı yerleri imar etmektedir ve işlevsellik kazandırmaktadır. Yaşanılan yerin imar edilip işlevsellik kazandırılması, insanların tarihlerini, inançlarını, mimari yapılarını, kimliklerini görmelerine neden olmaktadır. Böylelikle insanlar imar ettikleri mekânlarda kendilerini bulmaktadır. Mekânlar, insanların kültürlerini devam ettirmelerine, kimlik duygularını pekiştirmelerine ve etkileşim halinde olmalarına aracı olmaktadır. Mekânlar inanca, kültüre, coğrafi yapıya göre farklı şekillerde imar edilmektedir. Bu nedenle yalnızca bir mekân tasavvurundan bahsetmek mümkün olmayabilir. Bunun için birçok mekân bulunmaktadır ve her mekân bir veya birçok işlevi sağlamaktadır. Örneğin mabetler eğitim alma, ibadet etme ve sosyalleşmenin gerçekleştiği mekânlar olarak bilinmektedir.

Mabet, ibadet edilen mekân anlamına gelmektedir. Mabet bir toplumun kimliğini, inancını, şehir yapısını ve mimari özelliğini simgeleyebilir. Bu durumda mabet bulunduğu toplumu yansıtabilir. Mabetler insanların bir araya gelmesine aracı olmaktadır. Bu durum tüm mabetlerin ortak noktasıdır. İslam inancında mabet “cami” olarak bilinmektedir. Cami, toplayan ve bir araya getiren anlamına gelmektedir. Cami, Müslümanların birlik duygularını pekiştiren, sosyal süreçlerini sağlayan, eğitimlerini (Kur’an-ı Kerim vb.) almalarına imkân tanıyan bir mabettir. Müslümanların başka kültürlerde veya inançlarda temsili cami olarak bilinmektedir. Bunun için cami Müslümanlar için

⁴³ Yiğit, “Mabet ve Mektep Olarak Camilerimiz”, 101.

⁴⁴ Taşçı, *Bir Hayat Tarzı Olarak Şehir, Mekân, Meydan*, 106.

⁴⁵ İsmail, L. Çakan, “Cami ve Medeniyet”, *Cami Yazıları* (Ankara: DİB Yayınları, 2012), 46-52.

diğer mekânlardan daha farklı bir anlam ifade etmektedir. Bundan hareketle cami Müslümanların kimliklerini temsil etmektedir.

Yukarıda ifade edilenler İslam medeniyetinin benimsediği ilkelerden kaynaklanmaktadır. Yani İslam, eğitim ve öğretime, birlik ve beraberliğe önem veren bir dindir. Bunun için bu ifade edilenler camide vücut bulmaktadır. Zaman içerisinde farklı dönemler (modern ve post-modern) yaşanmış ve yaşanmaktadır. Farklı dönemlerin yaşanması mimari yapıların değişmesine veya yeniden şekillenmesine neden olmuştur. Bu durum camilerin mimari yapısına da etki etmiştir. Camiler farklı görünümde ve farklı mimari yapılarda inşa edilmektedir. Ancak, bu durum caminin daha önce ifade edilen işlevselliklerini yitirdiği anlamına gelmez. Sonuç olarak camiler geçmişten bugüne bir toplanma ve bir araya gelme işlevini sağlamaktadır ve İslam dinin temsilidir.

Kaynakça

- Alver, Köksal. “Mekânda Görünen”. *Eskiye Dergisi* 11 (2008), 22-23.
- Alver, Köksal. *Siteril Hayatlar*. Ankara: Hece Yayınları, 2. Baskı, 2010.
- Braudel, Fernad. *Uygurlukların Grameri*. çev. Mehmet Ali Kılıçbay. Ankara: İmge Kitabevi, 2. Baskı, 2001.
- Can, Yılmaz. *İslam Şehirlerinin Fiziki Yapısı*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- Cansever, Turgut. *İslam’da Şehir ve Mimari*. İstanbul: Timaş Yayınları, 8. Baskı, 2013.
- Cansever, Turgut. *Kubbeyi Yere Koymamak*. İstanbul: Timaş Yayınları, 6. Baskı, 2013.
- Cündioğlu, Düccane. *Şehir ve Mabet-Şehir Konuşmaları II*. Marmara Belediyeler Birliği Şehir Politikaları Merkezi. İstanbul Erişim 20 Aralık 2021. <https://www.youtube.com/watch?v=1o0LZq0cQGM>
- Cündioğlu, Düccane. *Şehir ve Bellek*. Marmara Belediyeler Birliği Şehir Politikaları Merkezi. İstanbul. Erişim 20 Aralık 2021. https://www.youtube.com/watch?v=oo_RCWdNc6c&t=170s.
- Çakan, İsmail L. Cami ve Medeniyet. *Cami Yazıları*. 45-56. Ankara: Diyanet İşleri Bakanlığı Yayınları, 1. Baskı, 2012.
- Çetin, İhsan. *Gecekonduunun Mekân Sosyolojisi İzmir Araştırması*. İstanbul: Yaba Yayınları, 2012.
- Durur, Muhammet. *Kur’an’da Mabetler Ve Fonksiyonları*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2015.
- Diyanet İşleri Başkanlığı. Kur’an-ı Kerim. Erişim 22 Aralık 2021. <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/%C3%82l-i%20%C4%B0mr%C3%A2n-suresi/389/96-ayet-tefsiri>.
- Eşmeli, İsmet. Hıristiyanlık Tarihinde Kilise Ve Kilise İçin Kullanılan Metaforlar. *Turkish Studies*. 9/5 (2014), 953-966.
- Göka, Şenol. *İnsan ve Mekân*. İstanbul: Pınar Yayınları, 1. Basım, 2001.
- Güç, Ahmet. “Mabet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 27/276-280. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Garaudy, Roger. *İslam’ın Aynası Camiler*. çev. Cemal Aydın. İstanbul: Vakıf Yayınları, 2. Baskı, 2014.
- İnik, Barışcan. *Medine Şebri Bağlamında Şehir-Mezar- Ma’bed İlişkisi(b.1-41 / m.622-661)*. Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2019.
- Işık, Oğuz. Değişen Toplum/ “Mekân Kavrayışları: Mekânın Politikleşmesi, Politikanın Mekânsallaşması.” *Toplum ve Bilim*. 64-65 (1994), 7-38.
- Karakaş, Mehmet.(ed.). *Kent, Mekân ve Toplum*. Ankara: Tezkire Yayıncılık, 1. Basım, 2019.

Lefebvre, Henri. *Mekânın Üretimi*. çev. Işık Ergüden. İstanbul: Sel Yayınları, 2020.

O'Meara, Simon. *Mekân ve Müslüman Şehir Hayatı Fas Labirent Sınırlarında*. Çev. Hatice Orman Topçu. İstanbul: Açılım Kitap, 2014.

Önkal, Ahmet ve Bozkurt, Nebi. "Cami". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim 24 Aralık 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/cami>.

Özmenli, Mehmet. Tapınak Medeniyet İlişkisi. *Turkish Studies*. 9/10 (2014), 1281-1292.

Taşçı, Hasan. *Bir Hayat Tarzı Olarak Şehir, Mekân, Meydan*. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 1. Basım, 2014.

Urry, John. *Mekânları Tüketmek*. çev. Rahmi G. Öğdü. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 3. Baskı, 2018.

Ünal, Asife. Dinler Tarihi Açısından Alevilik-Bektaşilik İbadet ve Cemevleri Üzerine Bir Deneme. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 10/2(2010), 151-176.

Yazıcı, Nesimi. Bir Eğitim ve Öğretim Olarak Cami. *Cami Yazıları*. 21-44. Ankara: Diyanet İşleri Bakanlığı Yayınları, 2012.

Yiğit, Yaşar. Mabet ve Mektep Olarak Camilerimiz. *Cami Yazıları*. 93-102. Ankara: Diyanet İşleri Bakanlığı Yayınları, 2012.

Yemenlioğlu, Mazhar Murat. *Dinler Tarihi*. İstanbul: Gelenek Yayıncılık Tasavvuf Kitaplığı, 2017.